

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРІЕ

ИЗСЛЕДВАННЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ДЕСЕТИ

БОЛГАРСЬКА ДІАСПОРА ПІВДНЯ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ БОЛГАРСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИН

Євген Іванов

Слово діаспора, яке раніше вживали лише по відношенню до євреїв поза Палестиною, географом П'єром Жоржем було поширене на інші спільноти. Це поняття на його думку «визначається чисельністю мігрантів, етнокультурною сегрегацією порівняно з національною більшістю, сприяє збереженню вірувань, релігійних обрядів, тощо»¹.

За сучасних часів діаспори в багатьох країнах світу тримають в своїх руках важелі, за допомогою яких вони можуть впливати на внутрішню і зовнішню політику держави, лобіювати свої інтереси. Саме такою є болгарська меншина, що входить в число самотніх етносів, проживаючих на території України. Беручи уваги поліетнічний склад населення України, вивчення історії етнічних груп залишається важливим завданням дослідників. Їх зусилля в основному зосередились на етнографічному аспекті, але існують інші проблеми, пов'язані з національним розвитком цих груп. Болгарська діаспора проявила етнічну стійкість, попри нівелювання етнічної самосвідомості на догоду політичним режимам зберегла риси національної самотності. Таке бажання національного самозбереження є особливо закономірним для будь-якої етнічної групи, що знаходиться в поліетнічному середовищі. За часів незалежності України ми стали свідками національного відродження болгарської меншини.

Переселення болгар до України — це драматична сторінка в історії цього народу. В 1393 р. Болгарія, колись могутня держава була завойована турками і включена до складу Османської імперії. Національне гноблення в його самих варварських формах змушувала болгар шукати притулку за межами Батьківщини. Тому, коли Катерина II, захоплена теоріями філософів-популяціоністів, проголосила маніфест від 4 грудня 1762 р. про дозвіл іноземцям виходити і селитись у Росії та іменний наказ від 22 липня 1763 р. про установа Канделярії опіки над іноземними колоністами, знайшлося немало бажаючих².

На початку 1764 р. для ознайомлення населення з маніфестами царіці до православних народів було вирішено відправити емісарів: болгарина Василя Миролоуба та сербського священника Філіпа Тербоховича. Трохи пізніше до них приєднався полковник Георгій Філіпович. За кожен виведену родину він отримував від уряду 30 крб. Очевидно, стільки ж отримували і два його попередники. Щойно переселенець перетинав кордон Російської імперії, він міг розраховувати на отримання гужового транспорту, 30 крб. підйомних і 30 десятин землі. На той час це були досить вигідні умови³. Широкий колоністський рух кінця XVIII — першої половини XIX століть призвів до утворення численних болгарських поселень на півдні України. Болгарська діаспора зробила важливий внесок в господарське освоєння цих земель.

Масові переселення болгар відбулися під час російсько-турецьких воєн у 1806-1812 рр., 1828-1829 рр. Незначне, але все ж масштабне переселення мало місце у 1854-1856 рр. В 30-ті роки XIX ст. в південних районах України оселилось близько 70000 чоловік. Біля Ізмаїла та Одеси виросли болгарські села — Великий та Малий Буялик, Катаржино, Кубанка, Паркани, Кубей, Кайракля, Ташбунар. В основному їх заселяли переселенці з Ловеча, Велико Тирново, Пазарджика, Сливена, Варни.

Болгари отримали можливість навчатися в Петербурзі, Києві, Москві та Одесі — великих культурних центрах. Одеса стає центром болгарського культурного життя, тому що для діяльності болгарської діаспори склалися сприятливі умови і вона була ближче до Болгарії. Тут пишуться та друкуються книги болгарською мовою, готуються болгарські вчителі, вирішуються теоретичні історичні та філологічні питання. Випускники Рішельєвського ліцею Микола Палаузов, Спиридон Палаузов, Найдено Геров стали видатними діячами болгарської просвіти. В середині 40-х рр. XIX ст. Одеса перетворилась на один з головних центрів національного відродження⁴.

Український народ надавав допомогу болгарам у справі національного визволення. Під час Квітневого повстання в пресі з'явилися співчутливі статті, були створені комітети допомоги слов'янським народам. Царизм ставився до них досить обережно, побоюючись підйому національно-визвольних сил, непокоїла також і участь в роботі комітетів демократичних сил. Внески в комітети були порівняно високими, головними формами залучення громадських коштів для допомоги балканським народам була підписка на одноразові або регулярні пожертвування. Значну роль в зборі пожертвувань відіграла православна церква, яка опікувалась родинами загиблих воїнів та передавала в комітети досить значні суми. Позитивне значення мала діяльність редакцій газет, що видавались на Україні, вони розпочали акцію по підтримці болгарського народу⁵.

Все ж треба визнати, що можливості для національного розвитку болгар та інших народів на теренах Російської імперії були обмежені, царизм

проводив політику русифікації, наприклад, в приазовських болгарських навчальних закладах навчання проводилося виключно російською мовою. В даних умовах освіта перетворювалась на знаряддя асиміляції⁶.

20-ті роки ХХ ст. можна вважати культурним ренесансом болгарської меншини, створення національних районів в цей час зіграло велику роль в забезпеченні соціально-культурних потреб неукраїнського населення. Законодавчою основою проведення національного районування стала постанова Раднаркома УРСР «Про виділення національних районів та рад», затверджена IV сесією ВУЦВК VII з'їзду⁷.

Були створені чотири національні райони: Романовський (Коларовський), Цароєводаревський (Ботевський), Велико-Буяликський (Благоєвський), Ольшанський. В 1925 р. в Україні почалося створення болгарських національних рад. В 1924 р. їх нараховувалось вже 44. Процент охоплення болгарського населення національними радами був найвищим серед національних меншин — 91,9 %⁸.

В жовтні 1924 р. при ЦКНМ КП(б)У було створено Центральне болгарське бюро, його очолив Д.Пирванов. Велика увага приділялась питанням освіти і культурно-просвітньої роботи. В 1924 р. відкрилося 43 болгарські школи, в 1925 році їх вже було 74. В болгарських районах відкривалися хатичитальні, сільбуду, бібліотеки, клуби, червоні куточки, які користувалися великою популярністю серед населення. В кінці 20-х рр. в основу національної політики була покладена теза про загострення національного питання, висувалась теорія про загострення класової боротьби. В 30-ті роки національні райони та ради були ліквідовані. Формування тоталітарної системи привело до згортання роботи серед болгарського населення.

Українська державність зобов'язана великою мірою етнонаціональному фактору. Незалежність України була підтримана більшістю неукраїнських етнічних спільнот, що сподівалися на вільний розвиток у новій державі. Глибокі демократичні традиції співжиття різних народів, демократизація суспільства, що розпочалася в 1985 р., стимулювали пробудження етнічної самосвідомості. Піонерами в цій справі стали не представники місцевої і регіональної влади, а національно-культурні товариства⁹.

Однією з найперших громад є дружність бессарабських болгар ім. «Св. св. Кирила і Мефодія», яка була зареєстрована в 1985 р. Ця група боролася за вирішення мовного питання. Літом 1986 р. у Кишиневі були організовані перші курси болгарською мови для вчителів, яких готували до факультативного викладання рідної мови.

Однак, як свідчать матеріали переписів, існував протилежний національному відродженню процес інтеграції болгар в російськомовне середовище Півдня України. Динаміка розподілу болгар України за мовною ознакою була такою:¹⁰

роки	рідна мова	російська	українська	інша мова
1959	80.79	16.43	2.44	0.34
1970	71.71	25.44	2.61	0.34
1979	68.3	28.54	2.85	0.32
1989	69.54	27.24	2.69	0.53
2001	64.5	30.34	5.02	0.43

За роки незалежності України політична і національна свідомість болгар значно зросла. Виділились лідери національного руху. Серед них можна назвати Антона Кіссе, президента болгарських культурно-просвітніх організацій України; Івана Абажера, голову Кримського республіканського товариства болгар ім. П. Хілендарського; Петра Пинті, голову Одеського товариства болгар; Василя Міткова, голову Запорізькою обласної організації болгар та інших.

Проводяться регулярні собори, з'їзди болгар на ювілейні дати, відроджується національна культура. Болгари займають керівні пости в державних органах, працюють в адміністративному апараті всіх рівнів, тобто інтегруються до політичної еліти. В Одесі за підтримки президента України та уряду Болгарії відкрито Всеукраїнський культурний центр. Лідер одеських болгар П. Пинті, говорячи про зроблене, підкреслив: «Значення таких заходів в тому, що вони допомагають болгарам консолідуватися, гальмують асиміляцію, яка в сучасний час проходить по об'єктивним причинам. Не дивлячись на це, процес відродження розпочато і при допомозі національно-культурних організацій набирає обертів»¹¹.

Найбільша організація болгар в Україні — це Асоціація національно-культурних товариств, до якої входить близько 70 членів, які мають у своєму розпорядженні культурні центри, клуби, бібліотеки, засоби комунікації, радіо і телебачення. Накопичено позитивний досвід в своїй організаторській і культурно-просвітній діяльності.

Особливе місце серед національно-культурних центрів займає Обласний Центр болгарської культури в м. Болград. Його було відкрито по розпорядженню Одеської Обласної державної адміністрації 10 грудня 1997 р. Першим його директором була призначена Ольга Гринажук, в березні 2002 р. її замінила Галина Іванова. Свою діяльність Центр розвиває по таким напрямкам:

- масово-просвітня діяльність;
- науково-методична робота;
- розвиток фольклору;
- інформаційно-бібліографічне і бібліотечне обслуговування.

Головне завдання центру — це популяризація болгарської культури і мови, відродження традицій, обрядів болгар України.

В Центрі постійно діє бібліотека з художньою, науково-методичною і дитячою літературою. Її фонд утворився при активній участі багаточисельних прихильників з Болгарії, Молдови і України. Результатом науково-до-

слідницької роботи робітників Центру стало видання 6 книг по історії і культурі краю. Це збірник наукових праць під назвою «Българска Бесарабия»¹². Помітними подіями стають художні виставки відомих бессарабських художників, зустрічі з бессарабськими поетами. Проводяться тематичні курси, приурочені до великих християнських свят.

Центр має програму співробітництва з болгарами за кордоном. Його співробітники кожний місяць комплектують для центра свіжу інформацію. В перспективі — зміцнення і розвиток культурних і наукових зв'язків з суспільними організаціями і державними установами Болгарії, такими як Міністерство культури, Національно-історичний і Національно-етнографічний музей в Софії, Етнографічний музей і Дім гумору в Габрово, Музейний комплекс в Сливені і Македонський дім у Варні.

Вже декілька років в Центрі працюють курси по підготовці абітурієнтів до вступу до вузів України. Робота Центру веде до підвищення освітнього рівня болгарської діаспори, пробудження національної самосвідомості, допомагає зберігати мову та культуру болгар України.

Доказом того, що національне відродження охопило значну частину болгарської діаспори є створення чисельних місцевих національно-культурних товариств майже повсюди в місцях компактного проживання болгар. З'являються все нові організації діаспори. Наприклад, при підтримці Одеського національного товариства зареєстрований Одеський Обласний Союз болгарської молоді. Його мета — перенесення процесу національного відродження на молодь, що вчиться і працює в Одесі та Одеській області. З моменту створення Союзу його головою став Андрій Войніков, студент історичного факультету ОНУ ім. І. І. Мечнікова.

Якщо проаналізувати віхи національного відродження, то цей процес стане ще виразнішим:

- 1987-1990 рр. — починається вивчення болгарської мови в школах;
- 1989-1991 рр. — створені болгарські товариства в Болграді, Одесі, Києві, Харкові, Бердянську, Благоеві;
- 1990 р. — вищі і середні учбові заклади Болгарії починають приймати абітурієнтів з України і Молдови;
- 1991 р., травень — створена Асоціація болгар СРСР;
- 1991 р., 2 липня в селі Задунаєвка відкрито пам'ятник Христу Ботеву;
- 1991 р., серпень — в Болграді проведено Перший Всеукраїнський фестиваль болгарської пісні;
- 1993 р., червень — в Болграді по ініціативі товариства ім. Кирила і Мефодія відбулася міжнародна конференція по проблемам Болградської гімназії;
- 1993 р., вересень — відкрито Болградську гімназію;
- 1994 р. в Одесі проведено першу виставку художників-болгар;

- 1996 р. — у Приморську Запорізької області відкрито українсько-болгарський лицей;
- 1998 р. , вересень — перший Собор болгар Одещини і України;
- 1999 р., лютий — президентом Асоціації вибрано А.І. Кіссе;
- 2000 р., 26-27 серпня — участь делегації болгар України в Всесвітньому форумі «Рожен-2000» в Болгарії;
- 2003 рік, 31 грудня — зустріч представників болгар України з Президентом Болгарії Г. Пирвановим.

Логіка національного розвитку веде болгарську діаспору до консолідації: А. Кіссе відмітив: «Усвідомлюючи, що болгарська діаспора поряд з іншими національними групами не може стояти осторонь від активного політичного суспільного життя країни, потрібно реформувати асоціацію, так змінити її устав, щоб вона з союзу товариств трансформувалась в союз усіх болгар України. Це надасть можливість реалізувати програмні положення діаспори: вивчення рідної мови, збереження традицій. Можна буде впливати на економічну ситуацію в районах компактного проживання болгар».¹³

Несподіваною політичною постановою для болгарської діаспори стало введення урядом Болгарії візового режиму у жовтні 2001 р. До цього болгари користувалися правом спрощених контактів з прабатьківщиною¹⁴. Болгарія дещо скоротила об'єм пілґґ щодо в'їзду на її територію для етнічних болгар.

Доктор історичних наук М.Д. Дихан висунув думку, що болгарське населення знаходиться на переломному етапі свого розвитку. Загальна криза в Україні, Молдові, Росії та Болгарії приводить до неповного виконання міждержавних договорів, однак, існує надія, що дружні відносини між цими державами дозволять захистити мову, культуру, традиції і національну самосвідомість болгар¹⁵.

Україна та Болгарія мають давні міцні політичні, економічні та культурні відносини. Український та болгарський народи пов'язані спільністю історичного походження, релігії, схожістю мов та традицій. На рубежі 1980–1990-х рр. обидві держави входили до світової системи соціалізму, всебічно співробітничали з країнами соціалістичного табору, але з розвалом біполярної міжнародної системи і розпадом Радянського Союзу співробітництво України і Болгарії втратило свій динамізм.

Обидві країни опинилися в глибокій економічній кризі, спричиненій скороченням виробництва, розривом старих економічних зв'язків. Економічні проблеми були центральними в їх політиці, але вони намагалися показати свої вірність демократичним принципам.

Спеціаліст з проблем етнічних груп В. Ігнатов вважає: «Стаючи на шлях суверенного розвитку, основний етнос державно-національного утворення (в нашому випадку — українці) стає прикладом для інших, щоб втілити ідею «ми самі», стимулює бажання довести, що в умовах демократичного розвитку

кожна етнічна спільність має право і відповідну можливість для самозбереження і самовияву в інонаціональному оточенні»¹⁶. В умовах демократизації суспільства необхідно було змінити національну політику. З проголошенням суверенітету перед Україною постало завдання забезпечити відповідність демократичній сутності республіки стосовно всіх без винятку етнічних груп, які на демократичних засадах прагнуть відродити своє національне життя.¹⁷

Верховна Рада України виходячи з Декларації про державний суверенітет України та керуючись Актом проголошення незалежності України, беручи до уваги Загальну декларацію прав людини і ратифікованими Україною міжнародними пактами про права і свободи особистості 1 листопада 1991 р. прийняла Декларацію прав національностей України. Національним групам були гарантовані рівні політичні, економічні і соціальні права¹⁸.

Вперше в історії болгар України їх права були зафіксовані в Договорі про дружні відносини і співробітництво між Україною і Республікою Болгарія, підписаному Президентом України Л. Кравчуком і Президентом Болгарії Ж. Желевим 5 жовтня 1992 р. У статті 9 говорилося: «Договірні Сторони забезпечуватимуть необхідні умови і вживатимуть спеціальних заходів щодо збереження та розвитку етнічної, мовної, культурної та релігійної самобутності, гарантованого здійснення прав усіх осіб української національності, які проживають на території Республіки Болгарії, і осіб болгарської національності, які проживають на території України, згідно з міжнародними стандартами в цій галузі»¹⁹. Український і болгарський уряди зобов'язувалися полегшувати режим консульського обслуговування і поїздок між обома країнами для осіб української та болгарської діаспор, сприяти вивченню ними мови, ознайомленню з культурою, традиціями, підтримувати в рамках законодавства застосування і діяльність організацій згаданих груп.

Проблеми етнічної меншини неодноразово поставали в ході переговорів на найвищому рівні, наприклад, в листопаді 1995 р. на зустрічі Міністра закордонних справ України Г. Удовенка і Прем'єр-міністра Болгарії Ж. Віденова сторони відзначили, що «духовна і культурна близькість є запорукою збереження і збагачення спільних традицій та культурної спадщини»²⁰.

Болгарська сторона висловила задоволення створеними українським законодавством умовами для збереження національної самосвідомості і культури етнічних болгар, що постійно проживають на Україні. Обидві сторони домовилися про створення умов для пошуків нових форм спілкування в духовній сфері. Вони підтримали ідею створення болгарського осередку культури, інформації та ділових контактів у Болграді в Україні. В ході переговорів обговорювалась можливість створення національних інформаційно-культурних центрів в обох країнах.

Згадані заходи офіційних кіл України та Болгарії, пов'язані з тим, що болгарська діаспора все більше стикається з проблемою мовної асиміляції, хоча болгарська мова характеризується стабільністю, так як на цій мові спіл-

куються декілька етносів на Балканському півострові. Проблему становить те, що вона мало відома поза Балканським півостровом²¹.

30 січня — 1 лютого 2003 року президент Республіки Болгарія Г. Пирванов прибув з офіційним візитом до України. До болгарської делегації ввійшли міністр фінансів М. Венче, міністр культури Б. Абрашев, міністр освіти та науки В. Атанасов, міністр охорони навколишнього середовища Д. Арсенова, депутати з групи дружби з Україною, а також експерти.

Під час зустрічі акцент було зроблено на можливості розвитку інфраструктури, транспортних коридорів. Сторони констатували збіг пріоритетів у зовнішній політиці, інтеграції в ЄС та НАТО, а також високий рівень співробітництва в таких впливових структурах як ООН, ОБСЄ, ОЧЕС, Рада Європи. Українська сторона високо оцінила стабілізуючу роль Болгарії на Балканах, а до обговорення винесла дві проблеми: ситуацію в Грузії і транспортування наркотиків та зброї через територію Придністров'я.

Міністри охорони навколишнього середовища Д. Арсенова і В. Шевчук підписали угоду про співробітництво в галузі раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього середовища від забруднення²².

Г. Пирванов на засіданні Форуму представників ділових кіл України висловився за активізацію політичного діалогу і розглянув можливість виходу українських бізнесменів на балканський ринок Східної Європи. Під час свого виступу перед представниками болгарської діаспори в Болграді президент Болгарії сказав: «Будучи справжніми болгарами, ви станете справжніми громадянами України і справжніми європейцями. Ваша праатьківщина не забула вас і готова підтримати вас в усьому. Існує закон про болгар за кордоном, Болгарія надає допомогу в галузі освіти та охорони здоров'я...Болгари в Бессарабії є важливим мостом між Україною та Болгарією»²³.

ПРИМІТКИ

¹Дюрозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. — К., 1995. — С. 796.

²Мільчев В. І. Болгари в системі іноземної цивільної колонізації в Україні (1762 — 1768) //Българська Бесарабія. Вип. II. — Болград, 2003. — С. 30.

³Мільчев В. І. Болгари в системі іноземної цивільної колонізації в Україні (1762 — 1768) //Българська Бесарабія. Вип. II. — Болград, 2003. — С. 33.

⁴Шайкевич Б. О. Одеса — огнище на българската култура. — Одеса, 1995. — С. 7.

⁵Копилов А.О., Заводовський А.А. Визволення Болгарії від османського гніту та Україна. // Україна і Болгарія: віхи історичної дружби. — Одеса, 1999. — С.11

⁶Пачев С.І. Освіта та рівень писемності приазовських болгар у другій половині ХІХ —на початку ХХ ст. // Българска Бесарабія. — С. 116.

⁷Дизанова А.В. Деятельность болгарских национальных советов в Украине в 20-е гг. XX ст. // *Българска Бесарабия*. — С. 134.

⁸Дизанова А.В. Деятельность болгарских национальных советов в Украине в 20 — е гг. XX ст. // *Българска Бесарабия*. — С. 135.

⁹Пушков І. М., Стоянов С.В. Актуальні проблеми державного регулювання етносоціального розвитку регіону. — Болград, 2002. — С. 33.

¹⁰Котигоренко В. Тенденції в етнічній та етномовній динаміці населення України у 1959-2001 рр. (за матеріалами переписів) // *Людина і політика*. —2003. — №2. — С. 15-16.

¹¹Богданова Л. Мы хотим, чтобы процветали и Болгария и Украина. // *Извор*. — 2002. — №5-6. — С. 3.

¹²Іванова Г. Областной Центр болгарской культуры в Украине. // *Болгарское обозрение*. — 28 июня 2003. — С. 3.

¹³Киссе А. Българите искат да Участват в политиката в Украйна. // *Болгарское обозрение*. — 6 марта 2004. — С. 3.

¹⁴Украина — Болгария: визовый режим. // *Българско обозрение*. — 2001. — №2 — С. 1.

¹⁵Дихан М.Д. Преселване на българите в Южна Украина. — Одеса, 2001. — С. 89.

¹⁶Цит. по: Ігнатов В. На шляхах відродження. Проблеми етнічних груп. // *Політика і час*. — 1991. — №17-18. — С. 25.

¹⁷Цит. по: Ігнатов В. На шляхах відродження. Проблеми етнічних груп. // *Політика і час*. — 1991. — № 17-18. — С. 28.

¹⁸Декларація прав національностей України. // *Політика і час*. — 1991. — №17 — 18. — С. 18.

¹⁹Договір про дружні відносини і співробітництво між Україною і Республікою Болгарією // *Політика і час*. — 1992. — №11-12. — С. 5.

²⁰Цит. по: Декларація МЗС України Геннадія Удовенка і МЗС Республіки Болгарія Георгія Піринського // *Політика і час*. — 1996. — №12. — С. 82.

²¹Ткаченко О. Проблема мовної стійкості та її джерела. // *Людина і політика*. 2000. — №2. — С. 13.

²²Официальный визит президента Пырванова на Украину // *Болгарский дипломатический обзор*. — 2003 — № 2. — С. 3.

²³Официальный визит президента Пырванова на Украину // *Болгарский дипломатический обзор*. — 2003 — №2. — С. 5.